

ГЛИНЯНИЙ ПОСУД У ПОХОВАЛЬНОМУ ОБРЯДІ ПІСОЧИНСЬКОГО КУРГАННОГО МОГИЛЬНИКА

© **Леонід Бабенко**, археолог
(Харківський історичний музей)

Однією з характерних рис поховального обряду сіверськодонецьких племен у скіфський час вважається невисока репрезентативність, порівняно із сусідніми регіонами Лісостепу, місцевого ліпленого посуду¹. Незначна за кількістю збірка даної категорії поховального інвентаря було суттєво поповнено матеріалами з Пісочинського курганного могильника. У похованнях могильника знайдено 7 цілих чи згодом реконструйованих ліплених посудин (окрім випадків віднайдення фрагментів кераміки), що складає майже третину від загальної кількості ліпленого посуду із сіверськодонецьких поховальних пам'яток. Для повноцінного введення до наукового обігу цих матеріалів варто більш докладно зупинитися на їх характеристичні – як у контексті аналізу поховального обряду, так і морфологічних ознак кожної посудини зокрема.

Курганний могильник знаходився на південно-східній окраїні селища Пісочин поблизу Харкова. Пам'ятку досліджувала експедиція Харківського історичного музею під керівництвом В.Г.Бородуліна впродовж 1978-1980 років². Усього було досліджено 35 курганів, у яких виявлено поховання другої половини V-IV ст. до н. е.³.

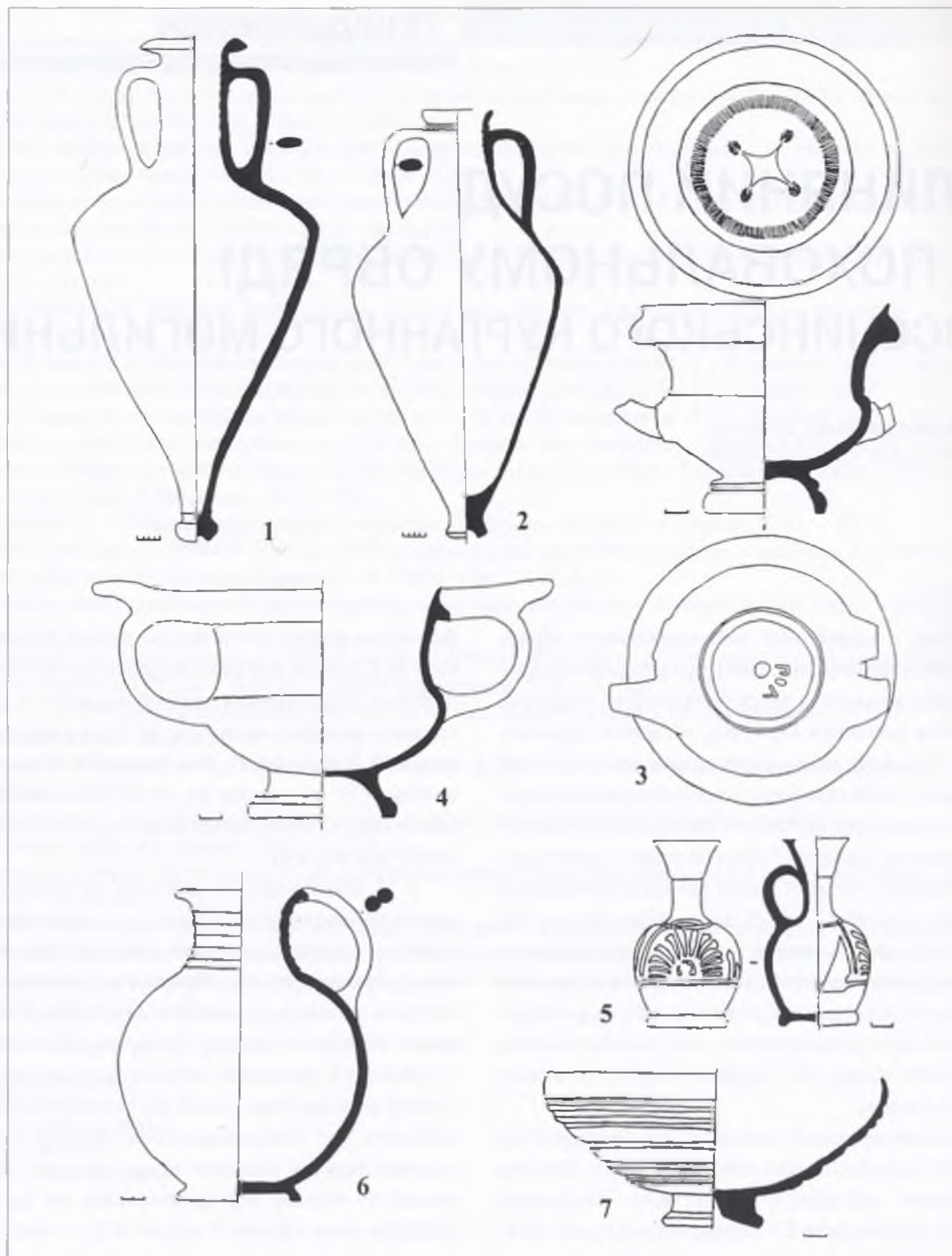
Глиняний посуд (враховуючи імпорту кераміку) виявлено в 15 курганах могильника (близько 43% від загальної кількості розкопаних курганів). У п'яти випадках глиняний посуд зафіксовано серед залишків поховальних тризн. У кургані №4, у східній частині насипу, знайдено 3 фрагменти неоздобленої ліпленої посудини. У кургані №7, на рівні поховального ґрунту, серед залишків великого вогневища товщиною 25-30 см, трапилися уламки амфор та обгорілі кістки тварин. У насипі кургану №8 (висота 6,2 м), на глибині 0,9-1,7 м зафіксовано

фрагменти амфор, кістки тварин, нижню щелепу і зуби коня та 5 уламків кам'яного жертівника. Кістки тварин та більше 20 фрагментів неоздоблених стінок ліплених горщиків виявлено на глибині 0,4-0,5 м у насипові кургану №25 (висота 2,0 м). Два фрагменти стінки амфори та більше 20 фрагментів від 3^х-4^х ліплених горщиків, оздоблених на краях пальцевими защипами, знайдено в насипі кургану №31.

У 12 похованнях (11 курганів) могильника глиняний посуд входив безпосередньо до складу інвентаря. У чотирьох випадках, унаслідок особливостей поховального ритуалу, через пограбування кургану чи за інших обставин у могилах залишилися лише уламки посуду, за якими відтворити загальну форму виробів неможливо. У кургані №1 фрагменти червоної амфори виявлено в засипці могильної ями та на її дні, переважно в північно-західному куті. Кілька фрагментів червоної амфори зі свіжими зламами знайдено серед залишків впускного поховання кургану №6, зруйнованого ще до початку розкопок цього кургану. В кургані №23, у північно-східному куті могили, на 15 см вище дна, знайдено фрагмент вінець тонкостінної червоної посудини. На дні могили кургану №29, у північно-східному куті, було знайдено 4 невеликі фрагменти амфори. Близько 30 таких самих фрагментів підібрано під час розчищення грабницького лазу, що вів до могили.

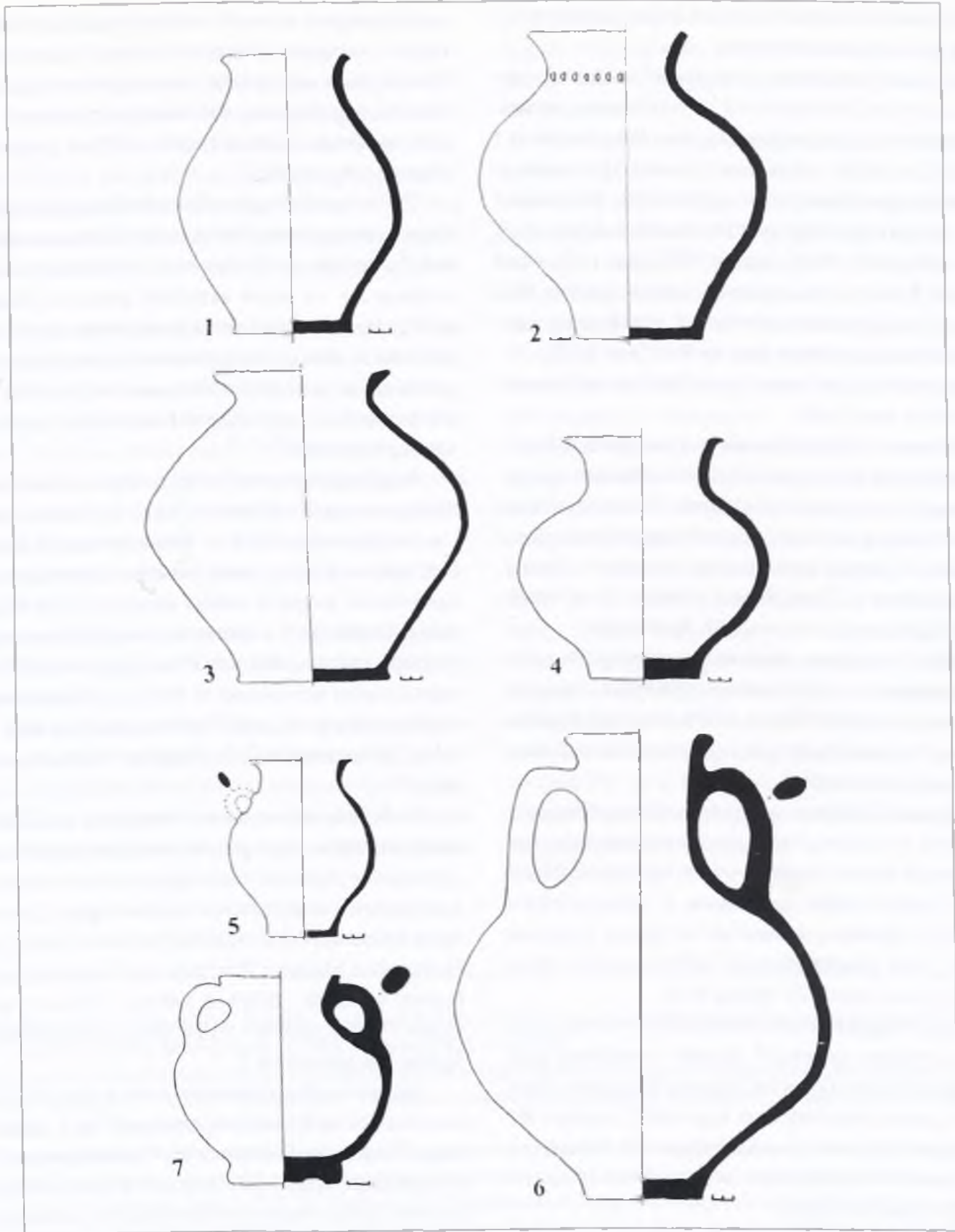
На жаль, фрагменти посуду, знайдені в перелічених вище випадках, не були передані до фондів музею і безслідно зникли.

Цілі форми глиняного посуду (неушкодженого, або такого, що підлягає відновленню), виявлені у 8 похованнях, налічують 14 екземплярів. Половина з них належить

Мал.1. Виготовлений на гончарному крузі посуд з поховань Пісочинського могильника. Малюнок Леоніда Бабенка.

1. Амфора. Глина, гончарний круг, ліплення, теракота, висота 86 см. Пісочин, Харківщина. Курган №18, поховання 1. IV ст. до н. е. Антична культура. Розкопки В.Г.Бородуліна 1979 року. Харківський історичний музей, арх.126/75.
2. Амфора. Глина, гончарний круг, ліплення, теракота, висота 73 см. Пісочин, Харківщина. Курган №8, поховання 1. IV ст. до н. е. Антична культура. Розкопки В.Г.Бородуліна 1978 року. Харківський історичний музей, арх.122/438.
3. Канфароподібний кілік. Глина, гончарний круг, ліплення, штампування, лакування, висота 9 см. Пісочин, Харківщина. Курган №8, поховання 1. IV ст. до н. е. Антична культура. Розкопки В.Г.Бородуліна 1978 року. Харківський історичний музей, арх.122/436.
4. Канфар. Глина, гончарний круг, ліплення, штампування, лакування, висота 9,6 см. Пісочин, Харківщина. Курган №18, поховання 1. IV ст. до н. е. Антична культура. Розкопки В.Г.Бородуліна 1979 року. Харківський історичний музей, арх.126/76.
5. Лекіф. Глина, гончарний круг, ліплення, мальовка, лакування, висота 7,9 см. Пісочин, Харківщина. Курган №22. IV ст. до н. е. Антична культура. Розкопки В.Г.Бородуліна 1979 року. Харківський історичний музей, арх.126/192.
6. Ілечик. Глина, гончарний круг, ліплення, лакування, димлення, теракота, висота 26,5 см. Пісочин, Харківщина. Курган №22. IV ст. до н. е. Антична культура. Розкопки В.Г.Бородуліна 1979 року. Харківський історичний музей, арх.126/220.
7. Мисочка. Глина, гончарний круг, теракота, висота 6,4 см. Пісочин, Харківщина. Курган №14. IV ст. до н. е. Антична культура. Розкопки В.Г.Бородуліна 1979 року. Харківський історичний музей, арх.126/20.

Мал.2. Ліплений посуд з поховань Пісочинського могильника. Малюнок Леоніда Бабенка.

1. Горщик. Глина, ліплення, теракота, 25x17,5 см. Пісочин, Харківщина. Курган №6. IV ст. до н. е. Скіфська культура.
Розкопки В.Г.Бородуліна 1978 року. Харківський історичний музей, арх.122/387.
2. Горщик. Глина, ліплення, нігтеві вдавлення, теракота, 28x26 см. Пісочин, Харківщина. Курган №16. IV ст. до н. е. Скіфська культура.
Розкопки В.Г.Бородуліна 1979 року. Харківський історичний музей, арх.126/71.
3. Глечик. Глина, ліплення, теракота, 28x29 см. Пісочин, Харківщина. Курган №22. IV ст. до н. е. Скіфська культура.
Розкопки В.Г.Бородуліна 1979 року. Харківський історичний музей, арх.126/219.
4. Глечик. Глина, ліплення, теракота, 22x22,8 см. Пісочин, Харківщина. Курган №27. IV ст. до н. е. Скіфська культура.
Розкопки В.Г.Бородуліна 1979 року. Харківський історичний музей, арх.126/287.
5. Кухоль. Глина, ліплення, теракота, 16,4x13 см. Пісочин, Харківщина. Курган №8. поховання 1. IV ст. до н. е. Скіфська культура.
Розкопки В.Г.Бородуліна 1978 року. Харківський історичний музей, арх.122/437.
6. Ілечик. Глина, ліплення, теракота, димлення. 32x42 см. Пісочин, Харківщина. Курган №10. V-IV ст. до н. е. Скіфська культура.
Розкопки В.Г.Бородуліна 1979 року. Харківський історичний музей, арх.126/1.
7. Глечин. Глина, ліплення, теракота, 9,8x9,8 см. Пісочин, Харківщина. Курган №10. V-IV ст. до н. е. Скіфська культура.
Розкопки В.Г.Бородуліна 1979 року. Харківський історичний музей, арх.126/2.

до різних видів імпортової кераміки, решта – до ліпленого посуду місцевого виробництва.

Асортимент порівняно нечисленної імпортової кераміки достатньо різноманітний. У похованнях могильника виявлено 2 цілі амфори (кургани №8, поховання 1 [мал.1:2] та №18, поховання 1 [мал.1:1]), чорнолаковий канфароподібний кілік (курган №8, поховання 1 [мал.1:3]) та канфар (курган №18, поховання 1 [мал.1:4]), червонофігурний лекіф (курган №22 [мал.1:5]), сірий глиняний глечик з пружкованим горлом (курган №22 [мал.1:6]) та світлаглинна мисочка, прикрашена горизонтальними канелюрами (курган №14 [мал.1:7])⁴.

Ліплений посуд місцевого виробництва репрезентовано такими виробами⁵:

1. Горщик з ледь виділеним плоским денцем, округлим, витягнутим по вертикалі тулубом та плавно відігнутими назовні, косозрізаними вінцями. Поверхня горщика ледь заглажена, шерехата, місцями вищерблена. Зовнішня поверхня посудини сірого кольору, всередині – бурого. Загальна висота – 25 см, діаметр вінець – 12 см, тулуба – 17,5 см, денця – 11 см (мал.2:1). Курган №6.

Подібні посудини видовжених пропорцій добре репрезентовані в лісостепових пам'ятках Правобережжя – кургани №400, №401, №409 поблизу с.Журівка, №1 біля с.Макіївка⁶ та Посулля – кургани біля м.Лубни і №2 поблизу с.Оксютинці⁷.

2. Горщик з роздутим округлим тулубом, лійкоподібним горлом та тонкими, косозрізаними назовні вінцями. Вирізняється деякою асиметричністю пропорцій. Оздоблений горизонтальним ланцюжком з пальце-нігтевих поперечних вдвлень, нанесених на шийку посудини. Висота – 28 см, діаметр вінець – 14,5 см, тулуба – 26 см, денця – 11,5 см (мал.2:2). Курган №16.

Подібні посудини з розтрубоподібним горлом добре відомі в степових пам'ятках⁸. Вироби з подібною формою горла знайдено також на Східному Більському городищі⁹, в деяких оксютинських курганах¹⁰, кургані №2 старомерчанського могильника¹¹ тощо. Але більшість з наведених аналогій вирізняються орнаментом та загальною конфігурацією тулуба.

3. Глечик з ледь виділеним плоским денцем, сильновипуклим тулубом, форма якого подібна до біконічної, з округлим ребром, коротким дугоподібним горлом, що переходить у плоско зрізані вінця з потовщеним та відтягнутим назовні краєм. Зовнішня поверхня світлобурого кольору, з ледь рожевим відтінком, добре заглажена, місцями бургриста. Висота глечика – 28 см, діаметр вінець – 15,5 см, тулуба – 29 см, денця – 14 см (мал.2:3). Курган №22.

4. Глечик з кулястим, ледь приплюснутим тулубом, виділеним циліндричним горлом та зрізаними плоско вінцями з потовщеним та відтягнутим назовні краєм. Зов-

нішня поверхня нижньої частини тулуба бурого кольору, верхня – сірого. Поверхня глечика гладка, місцями помітні сліди від заглажування пучком трави у горизонтальному напрямку. Загальна висота глечика – 22 см, діаметр вінець – 14,8 см, тулуба – 22,8 см, денця – 10 см (мал.2:4). Курган №27.

Дві останні посудини Олексій Бандуровський атрибує як розтрубоподібні горщики¹². Зважаючи на високий ступінь умовності будь-якого термінологічного визначення тих чи інших категорій давнього посуду, все ж слід зауважити, що за характерними ознаками (зрізані плоско вінця з потовщеним та відтягнутим назовні краєм, добре заглажена поверхня, конфігурація загальної форми тощо) ці посудини, безсумнівно, належать до категорії глечиків¹³.

Подібний за формою посуд знайдено в низці пам'яток Лісостепового Лівобережжя, до того ж схожі морфологічні ознаки часто мали не тільки глечики, а й корчаги, відрізняючись лише дещо більшими розмірами. Серед найближчих аналогій можна назвати глечик з кургану біля с.Келеберда¹⁴, а також ряд посудин безпосередньо з сіверськодонецьких пам'яток – курганів №7 старомерчанського могильника та №1 біля с.Протопопівка¹⁵. Подібну форму за дещо більших розмірів мають корчаги з Дніпровського Правобережжя та Більського городища¹⁶.

5. Кухоль одноушний невеликих розмірів. Мав маленьке плоске дно, кулястий випуклий тулуб та широке дугоподібне горло, що переходить у зрізані плоско вінця з потовщеним та відтягнутим назовні краєм. До плечика кухля кріпилася еліпсоподібна у перетині ручка, що відбилася ще в давнину. Поверхня кухля чорного, місцями бурого, кольорів. Загальна висота – 16,4 см, діаметр вінець – 9,4 см, тулуба – 13 см, денця – 6,2 см (мал.2:5). Курган №8, поховання 1.

Горщикоподібні одноушні кухлі відомі з нечисленних знахідок на Більському городищі¹⁷ та в деяких курганах Посулля та Дніпровського Правобережжя¹⁸. Але пісочинський кухоль відрізняється від запропонованих аналогій більш стрункою конфігурацією глекоподібного тулуба, формою відтягнутих назовні вінець, а також розмірами та місцем кріплення верхнього краю вушка.

6. Глечик дворучний з маленьким плоским дном, кулястим опуклим тулубом, вузьким та порівняно високим циліндричним горлом, що переходить у зрізані плоско вінця з потовщеним та відтягнутим назовні краєм. Глечик має дві вертикально поставлені, еліпсоподібні в перетині вушка, що кріпилися з обох боків до верхньої частини горла та плечика. Поверхня сірого кольору, добре заглажена, місцями лискована. Загальна висота – 42 см, діаметр вінець – 13 см, тулуба – 32 см, денця – 10,4 см (мал.2:6). Курган №10.

Подібні двовуші глечики належать до категорії ліплених імітацій грецького посуду, що отримали в скіфський час деяке поширення в степового населення¹⁹. Однак знахідки подібних ліплених імітацій античної кераміки не вирізняються багаточисельністю. Пісочинський глечик має найбільшу схожість з посудиною з кургану №3 біля с.Протопопівка на Харківщині²⁰. Серед більш далеких аналогій слід зазначити ліплену амфору з Частих курганів²¹ та глечики з Дніпровського Правобережжя²².

7. Глечик двовушний з виділеним кільцеподібним утором, кулястим сильновипуклим тулубом з високими, майже горизонтальними плечиками, що переходять у пряме, ледь розширене догори горло з закругленими вінцями. Маленькі, еліпсоподібні в перетині вушка крипилися з обох боків горла. Поверхня глечика вкрита плямами сірого та бурого кольорів, ледь заглажена, бугриста. Висота глечика – 9,8 см, діаметр вінець – 5,1-5,4 см, тулуба – 9,8 см, денця – 4,8-5 см (мал.2:7). Курган №10.

За зовнішнім виглядом глечик подібний до червоної посудини з кургану №5, поховання 2 біля с.Широке на Херсонщині²³.

У чотирьох похованнях було знайдено по дві чи більше глиняних посудин. Їх комплектність така – амфора, канфароподібний кілік та ліплений кухоль (курган №8/1), два двовушні глечики – великий та маленький (курган №10), амфора та канфар (курган №18/1), лекіф,

виготовлений на гончарному крузі та ліплений глечики (курган №22). Цікаво, що в обох випадках амфори супроводжувалися посудом для вживання вина – кіліком чи канфаром.

Як правило, посуд був розташований в одному із кутів могили, але в обох випадках амфори знаходилися окремо від решти посуду. Твердження про розміщення амфор виключно в північно-східному куті могили навряд чи варто захищати категорично²⁴. У кургані №18/1 амфора знаходилася у південно-східному куті. Посуд частіше ставився біля ніг небіжчика (кургани №6, №10, №16, №18/1, 27) чи на рівні колін (кургани №8/1, 10). Лише в кургані №22 посуд стояв у куті могили, навпроти голови одного з похованих.

Більш широка репрезентативність глиняного посуду серед поховального інвентаря вирізняє Пісочинський курганий могильник з-поміж старожитностей сіверськодонецького населення скіфського часу. Це дозволяє констатувати наявність, заодно з іншими²⁵, ще однієї риси поховального обряду, що вирізняє окрему групу (окрім Пісочина, до неї входять Протопопівка, Старий Мерчик тощо) місцевих пам'яток. Подібне спостереження підтверджує висновок про можливу належність подібних пам'яток певним групам населення, що прийшло на територію сіверськодонецького регіону на початку V ст. до н. е. і згодом зайняло панівне становище серед місцевих племен, утворивши військово-аристократичний прошарок суспільства²⁶.

¹ Бандуровский А.В., Буйнов Ю.В. *Курганы скифского времени Харьковской области (северскодонецкий вариант)*. – К.: издание Института археологии НАН Украины, 2000. – С.47, 62.

² Бородулин В.Г. *Исследования курганов скифского времени в Харьковской области // Археологические открытия 1978 г.* – М.: Наука, 1979. – С.306; Бородулин В.Г. *Раскопки Песочинского курганного могильника // Археологические открытия 1979 г.* – М.: Наука, 1980. – С.254, 255.

³ Загальну характеристику поховального обряду Пісочинського могильника подано в статтях: Бабенко Л.И. *Погребальный обряд Песочинского курганного могильника скифского времени // Проблемы истории и археологии Украины*. – Харьков: АО «Бизнес-Информ», 1997. – С.25, 26; Бабенко Л.И. *Погребальные сооружения Песочинского курганного могильника скифского времени // Археология и древняя архитектура Левобережной Украины и смежных территорий*. – Донецк: «Східний видавничий дім», 2000. – С.32, 33.

⁴ Більш докладну характеристику імпортного посуду подано в спеціальній статті автора «Античный импорт в погребениях Песочинского могильника», яка невдовзі побачить світ у журналі «Российская археология».

⁵ Частину ліпленого посуду з поховань Пісочинського могильника опубліковано в монографії, присвяченій курганам скіфського часу сіверськодонецького регіону [Бандуровский А.В., Буйнов Ю.В. *Курганы скифского времени...* – С.64, 65. – Рис.50:4; 51:4-8]. Але у зазначеній роботі відсутній малюнок глечика з кургану №27, а ракурс малюнка кухля з кургану №8, поховання 1 не дає повного уявлення про його форму та профіль. Малюнки решти посудин не супроводжуються масштабом. Повністю відсутні відомості про будь-які розміри посудин і у розділі, присвяченому характеристиці місцевої ліпленої кераміки. Така недбалість під час підготовки матеріалів до опублікування вплинула на їх наукову інформативність та можливість більш широкого використання у науковому обігу. Для цього повідомлення автор підготував оригінальні малюнки посуду.

⁶ Петренко В.Г. *Правобережье Среднего Приднепровья в V-III вв до н. э. // Свод археологических источников*. – М.: Наука, 1967. – Вып.Д1-4. – С.23. – Табл.10:5,6,8,10.

- ⁷ Ильинская В.А. Скифы Днепровского Лесостепного Левобережья (курганы Посулья). – К.: Наукова думка, 1968. – Табл. LVIII: 6, 7.
- ⁸ Гаврилюк Н.А. Домашнее производство и быт степных скифов. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 47. – Рис. 15.
- ⁹ Шрамко Б.А. Архаическая керамика Восточного укрепления Бельского городища и проблема происхождения его обитателей // Археологический сборник Государственного Эрмитажа. – Л.: Искусство, 1983. – №23. – С. 81. – Рис. 7.
- ¹⁰ Ильинская В.А. Скифы ... – Табл. LVIII: 13, 14.
- ¹¹ Бандуровский А.В., Буйнов Ю.В. Курганы скифского времени ... – Рис. 5, 11.
- ¹² Там само. – С. 64, 65.
- ¹³ Шрамко Б.А. Древности Северского Донца. – Харьков: издание Харьковского государственного университета, 1962. – С. 218. – Рис. 83: 13; Шрамко Б.А. Археология раннего железного века Восточной Европы. – Харьков: издание Харьковского государственного университета, 1983. – С. 70-72. – Табл. 48; 52.
- ¹⁴ Ильинская В.А. Скифы ... – Табл. LIX: 3.
- ¹⁵ Бородулин В.Г. Отчет об археологических исследованиях Харьковского исторического музея в 1976 г. // Архив Института археологии НАН Украины. – 1976/52 – С. 3; Бандуровский А.В., Буйнов Ю.В. Курганы скифского времени ... – Рис. 51: 2, 3.
- ¹⁶ Ковпаненко Г.Т., Бессонова С.С., Скорый С.А. Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 85. – Рис. 21: 3, 5; Гейко А.В. Набір тарного посуду скіфської доби з Більського городища // Археологічний літопис Лівобережної України. – 2002. – №1. – С. 3, обкл. – Рис. 1-3.
- ¹⁷ Шрамко Б.А. Архаическая керамика ... – С. 87. – Рис. 11: 1, 2; Шрамко Б.А. Археология ... – Табл. 49.
- ¹⁸ Ильинская В.А. Скифы ... – Табл. LIX: 1, 3-5; Ковпаненко Г.Т., Бессонова С.С., Скорый С.А. Памятники ... – С. 107. – Рис. 33: 8-10.
- ¹⁹ Гаврилюк Н.О. Скiфськi iмiтацiї форм античного гончарного посуду // Археологія. – 1984. – №48. – С. 8-11.
- ²⁰ Бородулин В.Г. Отчет ... – С. 5.
- ²¹ Городцов В.А. Раскопки «Частых курганов» близ Воронежа в 1927 г. // Советская археология. – 1947. – Т. IX. – С. 19. – Рис. 9.
- ²² Ковпаненко Г.Т., Бессонова С.С., Скорый С.А. Памятники ... – С. 85. – Рис. 22: 7, 10.
- ²³ Ковпаненко Г.Т., Яковенко Э.В. Скифские курганы на юге Херсонщины // Скифские древности. – К.: Наукова думка, 1973. – С. 261. – Рис. 7.
- ²⁴ Бандуровский А.В., Буйнов Ю.В. Курганы скифского времени ... – С. 47.
- ²⁵ Бабенко Л.И. Об одной черте погребального обряда населения северскодонецкого региона в скифское время // Проблемы истории и археологии Украины. – Харьков: издание Харьковского областного историко-археологического общества, Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина, Харьковской областной государственной администрации, 1999. – С. 24, 25.
- ²⁶ Бабенко Л.И. О характере погребений с вещами скифского типа в донецко-донской лесостепи // Проблемы истории и археологии Украины. – Харьков: издание Харьковского областного историко-археологического общества, Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина, Харьковской областной государственной администрации, 2001. – С. 42, 43; Бабенко Л.И. Об этнической ситуации в северскодонецком регионе в IV в. до н. э. // Проблеми історії та археології України. – Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. – С. 32-34.

[Одержано 15 січня 2004]